

**ЦОНЧО РОДЕВ
КОКИЧЕТА ПРЕЗ
СЕПТЕМВРИ**

chitanka.info

На Владимир Станишев

Комай нямаше човек в Кукуш, който да помнеше Нако Станишев на този хал. Що му се беше случило? Дали му дотежа шейсетакът, който лятос го чукна по широките плещи? Или може би болест го бе загложила извътре? Ами, вятър и мъгла: шестдесетте години не са като страница в книга — прелистиш я и за миг се окажеш по-друг, различен. Възрастта се проявява бавно и постепенно, не така за една нощ от лягане до ставане. Пък ако беше болест, бай ни Нако сега щеше да лежи и да се мятта в огница на одъра, а не да скита безцелно по стъгди и сокаци, че и нагоре по Бърдото с ръце, натикани надълбоко в джобовите на шаечните си панталони. Да не би пък да го е стигнал лош хабер от Костадина, най-големия му син, отишъл да учи славянска книжовност на сто дни път на север, чак в университета на Москва? Подпитаха кукушани в турската поща, но също и туй предположение отпадна — може да имало три недели, откак се е получило последното писмо с дамга от Русия. Какво ли аджеба му се бе случило тогаз, че така непривично бе превило раменете му и бе размътило инак острия му като два куршума поглед?

Гледаха го кукушани, докато той влачеше кундури по прахоляка на септемврийските мегдани, цъкаха с език и не можеха да се начудят. По външност — няма спор — си беше Нако Станишев: средният на ръст и плещест мъжага с малката за снагата си глава (заради нея гърчулята му подмятаха, че бил от техния род, а не от „кратунестите“ и „хондрокефали“^[1] българи), с едва посивелите като за годините му кичури, пропъззели изпод астраганения калпак, и с гъстите вежди, които сякаш разполовяваха валчестото му лице. По външност — да, Нако Станишев беше. Ала като душевност? Можеше ли този човек с хлътналата между раменете глава, с невиждащите очи и внезапно превърнал се в „селямсъз“^[2] да е „първият между първите“ в Кукуш Нако Станишев? Онзи, дето беше прочут със своя нрав като кремък? С инатчийството си, което не му даваше мира, докато не принудеше другите да дойдат на неговото мнение? И с решителността си, за която от уста на уста се мъльваха легенди (не се помнело той да се замисли

повече от пет-десет минути, преди да вземе каквото и да е решение, понявга дори съдбоносно)?

Един от онези, които от пейката пред Ибрахимовото кафене го посрещаха и изпращаха с поглед, извади чибука из устата си, плювна и едно топче се отъркаля в прахта пред нозете му.

— Туй, Наковото, не е на добре — продума издълбоко, сякаш направо с корема си говореше. — Помнете ми думата: за сам Нако не е добре, пък щом за Нако не е добре, не е добре то и за всинца ни в Кукуш...

— Аз пък ще река — обади се друг, който подпираше брадясалото си лице на дръжката на бастуна, — че и за цялата българщина не ще е на добре.

И обясни:

— Поради свой личен дерт Нако нито ще тръгне да безделничи в Божи делник, нито ще е с такъв смачкан каяфет.

— Пратих вчера жената при баба Неша, стопанката му — съучастнически призна трети; нека мимоходом да споменем, че „баба“ Неша тези дни бе навършила четиридесет и една години. — Нарече се уж лъжица бито масло или щипка сол за чорбата да поиска, пък на дело да подпита едно-друго. Ала Нако е възпитал баба ви Неша да му е лика-прилика: дала маслото, пък иначе и зъб не обелила за кахъра, що гложди човека й извътре.

Помълчаха малко, докато Нако Станишев свърна нейде нататък покрай къшето, сетне първият каза дълбокомислено:

— Тази тайна само Зарче берберинът може да изчовърка из душата му. Ей така, по негов чалъм — милаим-милаим.

— Вярно бе! — съгласиха се всички. — Само Зарче може да ни разкрие що се е събрало над главите ни.

И всички вкупом се отправиха към берберницата — вярваха в дарбата на Зарче да изкопчва съкровения мисли на хората, ала нали трябваше да го подготвят накъде да поведе разговорката, щом Нако отидеше да се обръсне...

— Вдругиден заранта тръгвам — каза той без предисловие, след като дълго бяха вечеряли мълчаливо; каза го уж равно и обикновено, като какво да е съобщение от катадневието, ала гласът му бе такъв

властен и „режещ“, че простите думи прозвучаха като войнишки рог пред битка.

Всички около софрата оставиха калаените лъжици и извърнаха лица към него. Общо пет чифта очи: вдясно мъжката половина, синовете Атанас, Димитър и Милош, вляво женската, стопанката му Неша и Марена, изтърсачето на семселето^[3] и затова галениче и на родители, и на батковци.

Тишината, която последва заявлението му, продължи твърде дълго. Но когато тя натеза и увисна над синията^[4], Нако Станишев сметна за необходимо да добави нещо:

— На тебе, Насо, оставям дюкяна, а на тебе, Мицо, кантората. Знаете си работата там, няма какво ви напътствувам по-особено от друг път начин.

В разпределянето на задълженията на по-големите синове имаше нещо като нарушаване на реда: Атанас или Насо беше по-голям (втори в семейството след Костадин в далечна Москва) и наглед нему се падаше по-трудната работа — „кантората“, т.е. връзката с търговци и производители от, кажи го, половината Балкански полуостров, както и търговията на едро, докато дюкянът с прочутите „бели Кукушки платна“ и растителните масла в края на краищата беше съвсем малко повече от най-обикновена бакалница, та би трябвало да се повери на по-малкия Димитър или по галено Мицо. Да, наглед имаше нарушаване на реда, но то бе само привидно — Нако Станишев знаеше отлично дарбите и кусурите на синовете си и по-добре от всеки друг можеше да прецени от кого какво може да иска.

— Нямаш пари — каза по едно време Неша, след нова порция мълчание. — Цариград не ти е тук до Солун, че да си речеш: абе и на хляб и лук ще изкарам някак си...

Гъстите вежди на Нако се спуснаха с един пръст по-ниско — сигурен белег, че околните трябва да очакват буря с гръмотевици. Но поне гласът му си остана все още по-прежнему равен, нямаше избухване.

— Ще тръгна с кончето — обясни. — Дори без да го пресилвам, за по-малко от неделя ще бъда в Цариград. Зная пътищата — ще карам по кестерметата^[5]. — После направи знак на осемнайсетгодишния Мицо. — Само на едно място ще се отбия за час-два. В Гюмюрджина, при господина Братановича. Устно ще уговоря с него онуй около

поръчката за платната, дето иначе половин година няма да оправим с писма и пощи.

Но баба Неша не го остави да промени разговора:

— Хайде, да речем, че по пътя ще я караш на хляб и сирене, а кончето ще пасе по поляните. Топло е, може и нощувките да изкараш под открито. Ами в Цариград? Колко ще продължат този път събранията там? И ти през цялото време все хляба и сиренето ли ще нагъваш? Няма ли да ти ожаднее душата я за чорбица в някоя ахчийница, я за половин ока вино с другари? А за нощувките по ханищата? Ами накрая за връщането дотука?

Стопанинът още веднъж успя да се овладее.

— А, връщането! — махна той ръка с привидно пренебрежение. — Ще взема от някого пари на заем срещу сенет^[6], още ми вярват людете на подписа. Пък ако не намеря кого да закърпя, ще продам коня, ще се повърна с вапора до Солун, пък от там до тук — както Бог дал...

Ново мълчание, по-продължително от предишното.

— То комай закъсняваме и с издръжката на бате Костадина... — престаши се да се обади и Мицо. Но този път, както е думата, отпуши дявола от бутилката — баща му не отговори, а направо кресна:

— Издръжката, издръжката!... Зная аз за издръжката, ала зная и друго. Костадин не е дете, че да чака непременно на бозката на майка си! Мъж е той и още, какъв мъж — наближил е той тридесетте, на неговите години, други са завладявали света. Е, не искам от него свят да завладява, народи да заробва и крепости да превзема. Но не мога ли аджеба да поискам поне за известно време да припечели за живота си с двете си ръце?

Неша Станишева четвърт век бе живяла рамо до рамо с него, та не се уплаши от ропването му:

— А защо пък да изостава в науките от другарите си? Защо часовете, в които ще си печели насъщния, да не прекара над книгата?

Каза го, после сама си отговори:

— Защото разните Чомаковци, Славейковци и Бурмовци викнат ли баща му за поредна борба срещу Фенер, той забравя и Костадина, и кантората, и...

Този път изпод дебелиите Накови вежди бликнаха пламъци.

— Така е — прекъсна я разпенено той. — Викнат ли баща му, той начаса забравя и Костадина, и кантората. И тръгва в името на правдата, от която зависят душите на безброй Костадиновци и Костадинки по четирите краища на Българско. Ако наш Костадин един ден стане човек, той ще се гордее с татко си и с часовете, които е отделил от книгата. Пък ако излезе магаре и остане настрана от болезките на народа си, тогаз... тогаз толкова по-зле за самия него.

Сега пък майката в Неша се бе засегнала, та въпреки наченалата буря не му остана дължна:

— И за какъв дявол е всичко това? — попита тя заядливо. — Защо ли баща му, уж „пръв измежду първите“ в Кукуш, е стигнал почти до просешка тояга? Защото Бог не разбирал само по еврейски, по гръцки и по латинешки, можело да се говори с него и на наш, български език...

Тук можеше да последва всичко, включително удряне по софрата и чупене на паници. Обаче случи се точно обратното — гръмотевичният глас на Нако Станишев внезапно стана почти тих, макар и ледено-заплашителен.

— Слушай, жено — прецеди той отчетливо, — хиляди пъти съм те приканял да не празнословиш относно нещата, за които женският ти ум не достига. Ще ти го обясня още един път, но да знаеш, че е за последно. Пукнат грош не давам аз за езика, на който ще говорим с Бога. — Дали ще бъде „О, евлогон тус евлогундас се, Кирие, ке агисасон тус еписи пепитотас...“ или пък „Господи, Ти, който благославяш онези, които те благославят...“, мен ми е все тая.

Началото на литургийната молитва Нако Станишев произнесе с напълно еднаква лекота на гръцки и български. За него това не беше трудно: образованието си бе получил в родния си град в гръцко училище и от гръцки учители, като бе минавал за един от най-способните им ученици; писмеността на родния си език бе овладял едва на четиридесет и седем — четиридесет и осем години от бележитите просветители Димитър Миладинов и Райко Жинзифов, които той сам, слепият за славянското писмо, бе довел за учители в българското школо на Кукуш.

— Разбираш ли, жено, все тая ми е. Но като се борим против Фенер, ние гоним къде-къде по-висока и по-свята цел. Зер покрай църквата и покрай светите ни отци Иларион Макариополски и другите,

ние престанахме да бъдем сбирщина от непознаващи се едно-друго племена и се превърнахме в народ на българите. Бяхме ли чували ние за Елена, за Свищов, за Шумен? Смятахме ли тамошните люде за наши кръвни братя? Не, не и не! Всичко туй се получи в борбата ни срещу фанариотите за наша, българска черква. За тази именно борбата съм бил аз безброй пъти друма до Цариград и обратно. И сега, когато тя приближава края си, когато наскоро агаларите ще се принудят да признаят, че на полуострова, няма само един рум-миллет^[7], а отделен булгар-миллет^[8], аз трябва да бъда там, за да издигна глас от името на кукушани. Пък ако липсват други пратеници — и на всички българи от Македония. За този велик час аз ще приема и просешката тояга, и хляба и лука край поточетата, и продаденото конче, и мисълта за недояждащия ни син в братска Русия, всичко, всичко ще приема, но отнапред знам — в замяна един ден ще застана пред българския Господ не като шушумига, а с чест и достойнство на човек, който е изпълнил дълга си към род, език, вяра и напоена с българска кръв и пот българска земя.

Тази вечер никой в къщата не изрече нито дума повече, дори като налягаха на софата, едно „Лека нощ“ не си продумаха.

Както правеше винаги преди заминаване, на следния ден Нако Станишев се отби при Зарче берберина: да му подрежел косите и да го обръснел така — заръча му, — че да му трае чак до Цариград. Зарче съумя набързо да отпрати другите мющерии и врътна ключа на вратата — не искаше той да бъде безпокоен, докато уж едничката му грижа бе да оправя външността на видния си съгражданин. Кукушани не напразно се бяха сетили именно за Зарче — как го направи, дяволът му с дявол, но докато наглед говореше само за ланския сняг и за цените на сусама на Солунския пазар, успя да измъкне от Нако всичко онова, за което в Кукуш вече дни наред се ширеха какви ли не догадки. А тя пък, истината, се оказа така невероятна, че след като тегли на Наковата четинеста брада и една „контра“, Зарче заряза работата си, по никое време удари катинара на берберницата и тръгна да разказва из Кукуш.

— Не може да бъде! — отрязваше в отговор един. — Нако, синът на Стоян Станишев, да е закъсал така, че да няма пари, когато отива по народните работи в Цариград? Туй и да го видя, няма да го повярвам...

— Тъй ами! — подкрепяше го друг. — Още баща му беше заможен човек, речи го — с цяла Турция и по островите търгуваше, пък синът къде-къде изпревари покойния бай Стоян, царство му небесно, по ум и предприемчивост. Дюкянът му владее цяла Македония, кантората му като ахтопод^[9] има пипала навред из Турско — такъв ли човек ще брой грошовете и гологаните, преди да прескочи не до другия край на света, а тъдява до Цариград?

— Хайде холан! — присмиваше се трети. — Человекът, който преди някакви си дванайсет-тринайсет години сам, със свои пари вдигна из основи до ключ българското школо, сега с комат хляб и бучка сирене да тръгва на борба за българската ни екзархия. Защото няма какво да си кривим душите: за школото ние всинца помогнахме — кой с каруцата камъни докара, кой насече мертеци в гората, кой бърка киреч и носеше кофи на майсторите, — ала основното си беше дело на Нако Станишев. — И добавяше: — да го поживи Бог за този му хаир и за всички останали!

Наложи се Зарче десет и два̀сет пъти да повтори онова, което бе изкопчил в берберницата, докато разбие недоверието им („Запремигвахте като пуюци срещу мартенско слънце“ — щеше да им се подиграва по-късно берберинът) и лицата им постепенно заприличваха на Накостанишевото в последните дни. Тогава людете преставаха да се глумят и да напомнят търговията, сина в Русия и построеното училище, а се надигаха от местата си и без да кажат дума за онова, което им се мержелееше извътре, поемаха нанякъде. А тогава Зарче хващаше пътя в друга посока. И до вечерта той разнесе новината из цял Кукуш: и в кафенето, и при даскалите в школото, и по двете чаршии на града, и след вечерня в църквата, и разбира се, в кръчмата на Яне-Ударй-Го-В-Юсчето...

... И без това ставаше първа в къщата, но тази сутрин се измъкна от софата по-рано от друг път. И как иначе — нали след час или два човекът ѝ щеше да поеме на дълъг път.

Неша се облече тихо и с безкрайна предпазливост се промъкна в хашевото^[10]. С ръж̀ена разбърка пепелта в баджата^[11], докато събира тлеещите въглени и хвърли върху тях няколко съчки, за да ги разпали. Изчаквайки да стане огънят (беше намислила да изпрати стопанина си

с тиганици — той, горкият, Бог знае кога щеше да опита нещо домашничко), жената се изми, после излезе на пруста, закрепил малкото огледалце на стената и се заловил да разресва дългите си коси. Оглеждаше се с мъка — беше наистина много рано, виделината на септемврийското утро още се тулеше някъде далеч отвъд хълмовете, а над смълчания Кукуш продължаваше само едва да прозира гъста сивота. Неша откачи огледалцето от стената и тъкмо се опитваше да го закачи на една от подпорните греди, когато погледът ѝ неволно се отмести към двора. И в този миг дъхът ѝ спря. В здрачината съзря нещо, което за всичките си досегашни четиридесет години не бе и сънувала — по посърналата трева между къщата и дуvara се белееха безброй малки вързопчета. Отначало тя не повярва на очите си, помисли, че сънува, та се ощипа по бедрото.

После слезе от пруста и нагази в излинялата трева. Стигна до първия вързоп, побутна го с крак и едва тогава се наведе. Ръката ѝ опипа бялата топчица и ведно с тихия метален шум усети, че вътре има монети, пари. Дълбоко в нея нещо припламна и Неша прислони длан под лявата си гръд. Изправи се и пое обратно към къщата, а от очите ѝ покапаха сълзи.

— Нако!... Нако бе!... Момчета!... Ставайте!...

Нако, Атанас и Димитър се събудиха изведнъж и мигом рипнаха — робство беше, та столетията на безправия и опасности бяха отучили българина от сладкото и продължително разсънване; само по-малките Милош и Марена останаха под чергата и сънливо търкаха очи с юмручетата си. Бащата посегна към долапа с марангозаните^[12] врати, където криеше едно дълго желязо с изострен връх — не влизаше в списъците на забранения за раята силах^[13], пък можеше да бъде страшно оръжие в здрава и решителна мъжка десница.

Жената го зърна отдалече, та му викна успокоително:

— Остави желязото, Нако. Нямаш нужда от него.

Той се почуди: хем го вдигаха така тревожно преди разсънване, хем нямало нужда от оръжие. Неша, изглежда, разбра объркването му, защото ги подкани още по-настойчиво:

— Елате, мъже, излезте на пруста. Нощес е станало чудо нечувано. — И внезапно ѝ хрумна сравнението: — Кокичета са поникнали, мъже. Кокичета през септември!...

С подразнено любопитство те се строиха до нея на пруста — ей така, както бяха по долни дрехи. Смаяха се не по-малко от Неша, но скоро се досетиха какви са тези „кокичета“, застлали за една нощ двора им. „Ах, проклетият му гявол Зарче!...“ — изсумтя под носа си Нако, едновременно трогнат и ядосан, но в общото оживление никой не го попита за значението на думите му.

Атанас и Мицо се разшетаха и не след дълго насъбраха върху едно чердже „кокичетата“. Изсипаха ги посред пруста и вече всички, заедно с позакъснелите изтърсаци Милош и Марена, се заловиха да развързват възлите на белите кърпички. Насо дотъркаля синията и върху нея заизсипваха помощите, които ревностните в народните дела кукушани бяха отделили от спестяванията си за своя представител. По-нарядко, но имаше тук златни махмудии и сребърни меджидии, също от време на време по някой наполеон, талер или рубла, но повечето бяха грошове и бешлици^[14]. И за Нако, който стоеше малко настрана и не участвуваше нито в опразването на вързопчетата, нито в разделянето на монетите на купчинки, като че ли най-умиляващи бяха именно скромните „кокичета“, които съдържаха, всичко на всичко по няколко пари или ирмилика^[15]: лесно е на богатия да бъде щедър — мислеше той, — докато бедният е отделял от своя зальк и от залька на децата си.

Беше разчувствуван, та не усети кога Неша приближи до него и ласкаво опря глава о рамото му. И затова гласът ѝ, макар тих и развълнуван, го стресна:

— Тръгвай с Бога, Нако! Тръгвай и се бори за правото дело. Виж, кукушани ти доказаха, че по достойнство, чест и родолюбие те заслужават всичките ти жертви...

И наистина един час по-късно Нако Станишев яхна кочето, смушка хълбоците му и пое към Цариград, а на кръста си усещаше приятната тежест на кемера^[16] с доброволните пожертвования на съгражданите си. Със своите се сбогува някак припряно и набързо — не искаше дори и те да видят, че под гъстите вежди на прочутия с твърдия си нрав българин беше почнала да избива обилна влага.

---

[1] Дебелоглави (гр.) — презрително прозвище, с което гърците наричали българите през епохата. ↑

[2] „Който не поздравява“ (тур.). ↑

[3] *Семселе* — род, коляно; семейство ↑

[4] *Синия* — софра, трапеза; тепсия ↑

[5] *Кестерме (кестирме)* — пряк, напъряко ↑

[6] *Сенет* — полица ↑

[7] *Миллет (милет)* — народ ↑

[8] Почти четиристотин години турските завоеватели са приемали всички поробени християни на Балканския полуостров само като рум-миллет, „гръцки народ“. Едва след продължилите повече от тридесет години църковни борби те се принудили да признаят, че в границите на империята им съществува и един съвсем отделен християнски народ, българският — „българ-миллет“. ↑

[9] *Октопод*. ↑

[10] *Хашево (ашево)* — кухня ↑

[11] *Баджа* — огнище ↑

[12] *Марангоз(ин)* — дърворезбар; *марангозани* — украсени с дърворезба. ↑

[13] *Силях* — оръжие. ↑

[14] *Бешлик* — петаче, монета от пет пари. ↑

[15] *Ирмилик* — дребна монета. ↑

[16] *Кемер* — кесия във вид на кожен пояс за носене на голо около кръста ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.